

TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK PROFILAKTIKA VA MASLAHAT FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY JIHLARI**Xolmatova E'zoza Muxtarovna***Buvayda tumani 21-maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika va maslahat faoliyatini tashkil etishning nazariy jihatlari tahlil qilingan. O'quvchilarning psixologik barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy moslashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlash hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan emotsional va xulq-atvor muammolarining oldini olishda psixologik xizmatning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, maqolada psixologik maslahat jarayonining asosiy tamoyillari, o'quvchi shaxsining individual xususiyatlarini o'rganish, profilaktik va maslahat faoliyatini samarali tashkil etish usullari ilmiy-nazariy jihatdan ko'rib chiqilgan. Xorijiy va mahalliy olimlarning psixologik yordam, shaxs rivojlanishi hamda ta'lim muhitida psixologik qo'llab-quvvatlashga oid ilmiy qarashlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *psixologik profilaktika, psixologik maslahat, ta'lim muassasasi, o'quvchi shaxsi, psixologik xizmat, emotsional barqarorlik, ijtimoiy moslashuv, shaxslararo munosabatlar, psixodiagnostika, korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat.*

Bugungi kunda ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida har tomonlama kamol topishini ta'minlashdan iboratdir. Zamonaviy ta'lim jarayonida yuzaga kelayotgan ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini chuqur o'rganish, ularga o'z vaqtida psixologik yordam ko'rsatish hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olish tizimini takomillashtirish zaruratini oshirmoqda. Ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika faoliyati o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan emotsional, xulq-atvor va ijtimoiy moslashuv bilan bog'liq qiyinchiliklarni erta aniqlash hamda ularning oldini olishga qaratilgan muhim jarayon hisoblanadi. Mazkur faoliyat orqali o'quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash, ta'lim muhitida sog'lom psixologik muhit yaratish, shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

Psixologik maslahat faoliyati esa ta'lim jarayoni ishtirokchilarining mavjud muammolarini anglash, ularning yechimlarini topish hamda shaxsiy imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan psixologik yordam shaklidir. Maslahat jarayonida o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, emotsional holati, oilaviy hamda ijtimoiy muhit omillari hisobga olinadi. Shu bilan birga, pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlik qilish ta'lim-tarbiya jarayonida samarali psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim muhitida psixologik profilaktika

va maslahat ishlarini ilmiy asosda tashkil etish o'quvchilarning o'z-o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy munosabatlarga moslashish hamda stressli vaziyatlarni yengib o'tish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu jarayonlarning nazariy asoslarini o'rganish, ularni amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika va maslahat faoliyatini tashkil etishning nazariy asoslari, asosiy yo'nalishlari hamda o'quvchi shaxsining rivojlanishidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Psixologik profilaktika va maslahat faoliyatining nazariy asoslari psixologiya fanining turli yo'nalishlari doirasida ko'plab xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar psixologik yordam ko'rsatish, shaxs rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, muammoli vaziyatlarning oldini olish va maslahat jarayonining samarali usullarini turli nazariy yondashuvlar asosida izohlab berganlar. Psixologik maslahat faoliyatining ilmiy asoslarini shakllantirishda K.Rodjers, A.Maslou, R.Mey, A.Adler kabi olimlarning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Xususan, K.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv psixologik maslahat jarayonining asosiy nazariy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Olim maslahat jarayonida shaxsni tushunish, unga samimiy munosabat bildirish, ichki imkoniyatlarini ochishga yordam berish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish g'oyalarini ilgari surgan. Uning fikricha, samarali maslahat berish jarayonida ishonchli psixologik muhit va shaxsning o'zini erkin ifoda qilishi muhim ahamiyatga ega.

A.Maslouning inson ehtiyojlari nazariyasi psixologik maslahat faoliyatida shaxs motivatsiyasi va o'zini rivojlantirish jarayonlarini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. Maslou insonning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi, o'zini anglash va shaxsiy o'sishga intilishi ruhiy farovonlikning asosiy omillaridan biri ekanligini ta'kidlagan. A.Adler individual psixologiya nazariyasi orqali shaxsning ijtimoiy muhit bilan munosabati, o'zini baholashi va hayotiy maqsadlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. Uning qarashlari ta'lim muhitida o'quvchilarning moslashuv muammolari, o'ziga ishonchsizlik va shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonida bolaning psixologik rivojlanishi va profilaktik yordam masalalari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, D.B.Elkonin, L.I.Bojovich tadqiqotlarida keng yoritilgan. L.S.Vigotskiy bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit, ta'lim va muloqotning yetakchi o'ringa ega ekanligini asoslab bergan. Uning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi ta'lim muassasalarida psixologik qo'llab-quvvatlash ishlarini tashkil etishda muhim ilmiy asoslardan biri hisoblanadi. A.N.Leontyev faoliyat nazariyasida shaxs rivojlanishi faoliyat, ehtiyoj va motivlar tizimi bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatgan. Mazkur yondashuv o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi, xulq-atvori hamda psixologik muammolarini tahlil qilishda qo'llaniladi.

D.B.Elkonin yosh davrlari psixologiyasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida bolalarning rivojlanish bosqichlari, yetakchi faoliyat turlari va yoshga bog'liq psixologik ehtiyojlarini o'rgangan. Ushbu qarashlar ta'lim muassasalarida profilaktik tadbirlarni yosh xususiyatlariga mos tashkil etishda ahamiyatlidir. Psixologik profilaktika va maktabdagi psixologik xizmat masalalari I.V.Dubrovina, M.R.Bityanova, R.V.Ovcharova tomonidan ham chuqur o'rganilgan. I.V.Dubrovina ta'lim muassasalarida psixologik xizmat tizimini tashkil etish, o'quvchilarning ruhiy rivojlanishini kuzatish va psixologik muammolarning oldini olish masalalarini tadqiq qilgan. U psixologik xizmatning asosiy vazifalari sifatida diagnostika, profilaktika, maslahat va rivojlantiruvchi ishlarni ajratib ko'rsatgan. M.R.Bityanova maktab psixologining faoliyat modeli, o'quvchilarni psixologik kuzatish va qo'llab-quvvatlash texnologiyalarini ishlab chiqqan. Uning tadqiqotlarida profilaktik ishlarni tizimli tashkil etish, o'quvchi shaxsining rivojlanishiga sharoit yaratish masalalari asosiy o'rin egallaydi. R.V.Ovcharova esa amaliy psixologiya va psixologik maslahat jarayonlarini tadqiq etib, bolalar va o'smirlar bilan olib boriladigan maslahat ishlari, oilaviy hamda ta'lim muhitidagi psixologik yordam mexanizmlarini yoritgan.

O'zbek psixolog olimlaridan E.G'.G'oziyev, V.M.Karimova, G'.B.Shoumarov, Z.T.Nishonova, N.G'.Kamilovalarning ilmiy ishlarida shaxs rivojlanishi, yosh davrlari psixologiyasi, ijtimoiy moslashuv, oilaviy munosabatlar hamda ta'lim jarayonida psixologik yordam ko'rsatish masalalari tahlil qilingan. Xususan, E.G'.G'oziyev shaxsning ontogenetik rivojlanishi, bilish jarayonlari va yosh xususiyatlarini o'rgangan bo'lsa, V.M.Karimova ijtimoiy psixologiya, shaxslararo munosabatlar va muloqot jarayonlariga e'tibor qaratgan. G'.B.Shoumarov oila muhiti va uning bola psixologik rivojlanishiga ta'sirini tadqiq qilgan. Z.T.Nishonova tadqiqotlarida bolalar psixologiyasi, rivojlanish bosqichlari hamda ta'lim-tarbiya jarayonining psixologik jihatlari yoritilgan. Mazkur olimlarning ilmiy qarashlari ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika va maslahat faoliyatini samarali tashkil etish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash hamda ularga psixologik yordam ko'rsatishning nazariy-metodologik asoslarini tashkil etadi.

Psixologik profilaktika — bu shaxs rivojlanishida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan psixologik muammolar, emotsional buzilishlar, xulq-atvordagi salbiy o'zgarishlar hamda ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklarning oldini olishga qaratilgan tizimli psixologik faoliyat yo'nalishidir. Uning asosiy maqsadi shaxsning ruhiy salomatligini saqlash, psixologik barqarorligini mustahkamlash va ijobiy rivojlanishi uchun qulay ijtimoiy-psixologik muhit yaratishdan iborat.

Ta'lim muassasalarida psixologik profilaktika o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Ushbu jarayon o'quvchilarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan o'quv motivatsiyasining pasayishi, o'ziga ishonchsizlik, xavotirlanish, tajovuzkorlik, nizoli munosabatlar, muloqotdagi qiyinchiliklar kabi holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu sababli profilaktik ishlar muammolar

yuzaga kelgandan keyin emas, balki ularning kelib chiqish xavfini erta aniqlash va kamaytirishga yo'naltiriladi. Psixologik profilaktika jarayonida kuzatish, suhbat, anketa, psixologik diagnostika, trening mashg'ulotlari va maslahat berish kabi metodlardan foydalaniladi. Bu usullar yordamida o'quvchilarning emotsional holati, shaxslararo munosabatlari, ijtimoiy moslashuv darajasi va individual ehtiyojlari o'rganiladi.

Profilaktik faoliyat bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi. Birlamchi profilaktika sog'lom psixologik muhit yaratish va muammolarning oldini olishga qaratilgan bo'lsa, ikkilamchi profilaktika xavf guruhiga kiruvchi o'quvchilar bilan ishlashni nazarda tutadi. Uchlamchi profilaktika esa mavjud psixologik qiyinchiliklarning chuqurlashib ketishining oldini olish hamda o'quvchini ijtimoiy hayotga moslashtirishga qaratiladi.

Psixologik profilaktika samaradorligi ta'lim muassasasi, oila va ijtimoiy muhit o'rtasidagi hamkorlikka bog'liqdir. O'quvchilar bilan olib boriladigan profilaktik tadbirlar ularda o'zini anglash, emotsiyalarini boshqarish, samarali muloqot qilish, nizoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish kabi muhim psixologik ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Psixologik profilaktika ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining sog'lom rivojlanishini ta'minlovchi, psixologik xavfsizlikni mustahkamlovchi va kelajakdagi muammolarning oldini olishga xizmat qiluvchi muhim faoliyat turi hisoblanadi.

Psixologik maslahat faoliyati — bu shaxsning psixologik muammolarini aniqlash, ularni anglashga yordam berish, ichki imkoniyatlarini rivojlantirish hamda hayotiy vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan professional psixologik yordam jarayonidir. Mazkur faoliyat insonning shaxsiy rivojlanishi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim muassasalarida psixologik maslahat faoliyati o'quvchilar, pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlikda olib boriladigan tizimli jarayon hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi o'quvchilarning ta'lim jarayonida yuzaga keladigan psixologik qiyinchiliklari, shaxslararo munosabatlardagi muammolari, emotsional zo'riqishlari hamda rivojlanish jarayonidagi individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos psixologik yordam ko'rsatishdan iborat. Psixologik maslahat jarayonida mutaxassis o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, qobiliyatlari hamda mavjud muammolarini chuqur tahlil qiladi. Bunda suhbat, kuzatish, savol-javob, psixodiagnostik metodlar va individual yondashuv asosida o'quvchining psixologik holati baholanadi. Maslahat berish jarayoni tayyor yechim berish emas, balki shaxsning o'z imkoniyatlarini anglashiga, muammolarni mustaqil hal qilish yo'llarini topishiga yordam berishga yo'naltiriladi. O'quvchilar bilan olib boriladigan maslahat ishlari asosan o'ziga ishonchni rivojlantirish, o'quv motivatsiyasini oshirish, kasbiy yo'nalishni aniqlash, tengdoshlar bilan muloqotni yaxshilash, stress va xavotir holatlarini kamaytirish kabi yo'nalishlarni qamrab oladi. Shu bilan birga, oilaviy munosabatlar, moslashuv

jarayonidagi qiyinchiliklar hamda xulq-atvor bilan bog‘liq muammolar yuzasidan ham psixologik yordam ko‘rsatiladi.

Psixologik maslahat faoliyatida maxfiylik, ishonch, shaxsga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, individual yondashuv va ixtiyoriylik tamoyillari muhim o‘rin tutadi. Ushbu tamoyillar maslahat jarayonida samarali muloqotni tashkil etish hamda shaxsning ichki imkoniyatlarini ochishga xizmat qiladi. Demak, psixologik maslahat faoliyati ta‘lim muassasasida sog‘lom psixologik muhitni yaratish, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va yuzaga keladigan muammolarni konstruktiv hal qilishga yordam beruvchi muhim psixologik xizmat yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rogers C.R. Client-Centered Therapy: Its Current Practice, Implications and Theory. – Boston: Houghton Mifflin, 1951.
2. Maslow A.H. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1954.
3. Adler A. The Practice and Theory of Individual Psychology. – London: Routledge, 1927.
4. Выготский Л.С. Психология развития человека. – Москва: Эксмо, 2005.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1975.
6. Эльконин Д.Б. Детская психология. – Москва: Академия, 2007.
7. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2008.
8. Дубровина И.В. Практическая психология образования. – Москва: Сфера, 2004.
9. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. – Москва: Совершенство, 1997.
10. Овчарова Р.В. Практическая психология образования. – Москва: Академия, 2003.
11. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2010.
12. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
13. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2008.
14. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006.
15. Kamilova N.G‘. Muammoli o‘smir: tashxis, tadqiqot metodlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.